ENTWELTLICHUNG – PAAVST BENEDICTUS XVI HINGETÕMBEPAUS

Ingmar Kurg

Entweltlichung oli plahvatusliku ja pika järelmõjuga märksõna paavst Benedictus XVI kõnes 25. septembril 2011. aastal Freiburgis (Saksamaal).[1] Kõne oli pühendatud kirikut ja ühiskonnaelu edendavatele katoliiklastele ning käsitles roomakatoliku kiriku ja ühiskonna suhete teemat. Paavst küsis, kas nüüdisaja kirik peab oma läkitusülesande täitmisel, st oma aktiivses suhtes maailmaga hoidma „ilmastumatuse" joont. Paavsti vastus oli selgelt: jah, lisades Jeesuse ütluse Jh 17:16: „Nemad ei ole maailmast, nii nagu minagi ei ole maailmast". Ilmastumatuse (*Entweltlichung*) vastandmõiste paavsti sõnastuses oli „ilmastumine" (*Verweltlichung*), mis märgistab „kiriku iseenesega rahuldumise, mugandumise ja maailma mõõdupuudega kohandumise" tendentsi.[2] Need paavsti väljendused tõid kiriku ja maailma laupkokkupõrkesse. Niihästi sekulaarses kui ka kiriklikus meedias järgnes paavsti kõnele äge seisukohavõttude laine; tehti toetavaid, hukkamõistvaid või lihtsalt mittemõistvaid avaldusi.

Entweltlichung kõlas sedavõrd tavatult, kuivõrd paavst Johannes XXIII oli vaid 50 aasta eest Vatikani II kirikukogu kokkukutsumisega andnud kirikule suunda näitava *aggiornamento*, mis tahtis kirikut modernsele maailmale avada, mitte sellest eemaldada. Nüüdseks on niihästi kirikukogu kui ka Freiburgi kõne jäänud möödaläinud pontifikaatide ajalukku, ent on aktuaalsed tänini ning ootavad asjakohast edendamist järgmiste

---

1 **Benedikt XVI.**, *Begegnung mit in Kirche und Gesellschaft engagierten Katholiken*. Ansprache in Freiburg i. Br. (25.09.2011). http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/de/speeches/2011/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20110925_catholics-freiburg.html (25.02.2017). Siin ja edaspidi on kasutatud digitaalsele allikale viitamist juhul, kui allikas on eesti lugejale sel viisil käepärasem ning kui allika digiaadress on üldkasutatav.

2 Raskesti tõlgitav sõnapaar *Entweltlichung* ja *Verweltlichung* rakendub teisiti kui nt ühiskondliku „sekulariseerumise" mõiste ja sünonüümid. Poleks tähenduslik rääkida maailma „ilmastumisest", ent ilmastumine või ilmastumatus on mõttekoht kirikule.

pontifikaatide katkematus reas. Kuidas iseloomustavad need kaks hoiakut – *Entweltlichung* ja *aggiornamento* – kiriku enesemõistmist ajas muutuvas ühiskondlikus kontekstis?

KIRIKUKOGUAEGNE *AGGIORNAMENTO*

Aggiornamento ehk tänapäevastamine oli lööksõna Vatikani II kirikukogu (1962–1965) aegu: kiriku kutsumus kuulutada Kristuse evangeeliumi saab parimal viisil ellu viidud siis, kui kirik asub maailma jaoks avatud positsioonil; see oli reformiprogramm, mis vääris püha kirikukogu.[3] Paavst Paulus VI sõnul (kõne 6. septembril 1963) põhjustas *aggiornamento* rakendamist „mure ja hirm iganenud harjumuste ees, halvava mahajäämuse ees, arusaamatute vormide ees, isikupäratu distantsi ees ja uuelaadsete inimlike nähtuste mittetundmise ees", milles äratundmisele oli roomakatoliku kirik jõudnud modernsete sajanditega konfronteerumise järel. Ent kiriku tänapäevastamise vajadusest ei tohi teha valejäreldust, justkui oleks kirikukogu teinud äkilise ümberlülituse konservatismist progressivismi. Just Joseph Ratzingeri selgituste kohaselt aastal 1966 on kiriku terviklikkuse huvides alati õigustatud nii konservatiivne kui ka progressiivne pürgimus. Kirikukogu vastas oma kaasaja maailmale sellesamaga, millega on kirik tegelenud kõikidel aegadel: evangeeliumi kuulutamisega. *Aggiornamento* abil aga „tõstab kirik Kristuse evangeeliumi ajastule kättesaadavale kõrgusele".[4]

Enne tänapäevastamise juurde asumist pidas kirik võitlust modernismiga. Modernsus, mis oli alguse saanud XVII sajandi valgustusest ja näidanud ühiskondlike muutuste jõudu alates XVIII sajandi Prantsuse revolutsioonist, oli ühtlasi ümber kujundamas traditsioonilist läänelikku

---

[3] Reformidega on tegelenud peaaegu iga kirikukogu läbi ajaloo. Ent *aggiornamento*'ga oli teisiti. Kiriku varasemad reformimised toimusid pigem vajadusest taastada kiriku asend uute ilmnenud asjaolude suhtes, ennast „re-formida"; iseenesest polnuks kirikul reformivajadust. *Aggiornamento* reformiprogramm tähendas seevastu kiriku positsioneerimist uues ajas ja uutes tingimustes koos enesemõistmise aktualiseerimisega; see ei nõudnud kiriku palge ärapööramist oma ajalooliselt järjepidevuselt, küll aga oma palge arusaadavaks tegemist neile, kelle jaoks kirik oli jäänud võõraks.

[4] Joseph **Ratzinger**, eessõna „Theological Highlights of Vatican II" – Joseph Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung*, erster Teilband. Gesammelte Schriften, Hg. Gerhard Ludwig Müller, Bd. 7/1 (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2012), 294.

kristlikku ühiskonda, nn *corpus christianum*'it. Modernne inimene oli end vabastanud kiriku eestkostest, oli kriitiline usudogmade suhtes või lausa ateistlik; mitu sotsiaalset revolutsiooni alustasid kiriku vastu võitlemist. Roomakatoliku kirik vastas samaga. Nähtus, mille suhtes kirik võttis kaitse- ja tõrjeseisundi, sai nimeks modernism. Tagantjärele hinnates saab öelda, nagu Klaus Wittstadt on väljendanud,[5] et tegemist oli „uusaegse ajaloo traagikaga", kui tolleaegne roomakatoliku kiriku peavool ei märganud, et XVIII sajandi lõppedes oli Euroopa ühiskondlik teadvus pöördumatult muutunud, ning nägi valgustuslikes mõtetes vaid ohtu õpetusametile ja dogmadele.

Modernismivastase võitluse käik jättis mulje, nagu oleks selleks, et säilitada kiriku identiteet, vaja omaenese kujundatud katoliiklikku sub- või kontraühiskonda. Sellises kaitstud ühiskonnas oleks varasemate aegade nostalgias tunnistatud pahedeks näiteks modernse inimese arvamus- ja pressivabadus. Paavst Gregorius XVI pidas oma entsüklikas „Mirari vos" (1832) „hullumeelsuseks, kui igale inimesele anda tema süümevabadus". Paavstid Pius IX (pontifikaat 1846–1878), Leo XIII (1846–1903), Pius X (1903–1914), Pius XI (1922–1939) ja Pius XII (1939–1958), kelle valitsemise aeg langes kokku läänemaailma sekulariseerumise valusaimate hetkedega, taunisid oma läkitustega modernismi tekitatavaid kahjustusi.[6] Preestreid kohustati andma antimodernistlikku vannet.[7]

Vatikani II kirikukogu oli pööranud näo maailma poole, sooviga saada selgust kiriku ühiskondlikus rollis kaasajal. Kirikukogu dokumentides hakati vahet tegema kahel mõistel: nn modernismil, mis kuulus kirikukogueelsete paavstide hukkamõistu alla, ning nn modernsusel, milliseks oli läänemaailm muutunud XX sajandi keskpaigaks, olles

---

[5] Klaus **Wittstadt**, „II Vatikani kirikukogu sõnum – perspektiivid kristlikuks koguduseeluks kaasajal", ettekanne teaduskonverentsil „Teoloogiline tee on oikumeeniline tee", Tartus, 26. aprillil 2000. Eesti keeles on ettekanne ilmunud ajakirjas *Via Theologica*. Kõrgema Usuteadusliku Seminari Toimetised, 3 (2001), 7–16.

[6] Peapiiskop Marcel **Lefebvre**'i vastusest kardinal Alfredo Ottavianile (20.12.1966): „Pius IX mõistis hukka katoliikliku liberalismi, Leo XIII modernismi, Pius X sillonismi, Pius XI kommunismi ja Pius XII neomodernismi." Modernismi kui „hukatuslikku haigust" taunis paavst **Benedictus XV** (1914–1922) entsüklikas „Ad beatissimi Apostolorum principis" (1914), ent siiski soovides edasist dialoogi; samas mõttes dialoogivajadust ühiskonnaga tähistas ka see, kui paavst Johannes XXIII alustas aastal 1959 Vatikani II kirikukogu kokkukutsumise ettevalmistustega.

[7] Paavst ***Pius X*** *motu proprio* „Sacrorum antistitum" (1.09.1910); jäi kohustuseks kuni aastani 1967.

sellisena elukeskkond kõigile ühiskonna liikmetele, sealhulgas ka kirikule. Modernsuse suhtes positiivne positsioonivõtt esitati kirikukogu konstitutsioonis „Gaudium et spes" (1965).

Paavst Johannes XXIII, kirikukogu kokkukutsuja, ning paavst Paulus VI, kirikukogu jätkaja ning lõpuleviija, nägid vajadust ja võimalust uuendada koos piiskoppidega kiriku hoiakuid ning astuda dialoogi modernse maailmaga (nii kiriku sees kui ka väljaspool kirikut). See ei tähendanud modernismi mingilgi määral rehabiliteerimist, vaid tulenes äratundmisest, et kiriku ülesanne on kuulutada evangeeliumi kõigile inimestele, ka neile, kes on kirikust erinevate ideoloogiate ja ühiskondlike pettekujutluste mõjul eemaldatud. Vatikani II kirikukogu ülesandeks oli Johannes XXIII ütluse kohaselt Kristuse tõe igavesti kestva valguse näitamine maailmale: „Rakendada mõjusamalt kiriku muutumatuid ja pühasid tõdesid nüüdisaja maailmas". Kuidas seda teha? „Õigesti rakendatud *aggiornamento* abil ja vastastikuse koostöö targa korraldamisega saavutab kirik selle, et inimesed, perekonnad ja rahvad järgivad suurema tähelepanuga taevaseid asju." Selleks tahab kirik „maailma hädadele vastu tulla mitte sellega, et needa, vaid et kinnitada tõe kehtivust /…/ Täna võtab Kristuse pruut kasutusele mitte valjuse, vaid pigem halastuse ravivahendid".[8] Niisuguse hoiakuga süvenes kiriku enesemõistmine maailmakirikuna uuel viisil, st püha Peetruse ametijärglase kirik näeb oma eestkostealusena kogu maailma ja kogu loodut, sest selleks on Kristus oma kiriku kutsunud ja seadnud.

Et kirik saaks võtta hoiaku maailma suhtes, vajab kirik samapalju selgusele jõudmist iseendas, nagu on märkinud religioonisotsioloog Franz-Xaver Kaufmann.[9] Kaufmanni tähelepanek on huvitav just sotsioloogilisest aspektist. Nimelt, kui arvestada, et kirikukogu loobus uute dogmade väljakuulutamisest ja piirdus juba olemasolevate paremal viisil ellu rakendamisega, siis andis kiriku selline käitumisviis praktilisi lahendeid niihästi kiriku enese jaoks kui ka kiriku ja ühiskonna suhete puhul. Enesereefleksioon *ad intra*[10] lubas kirikul muu hulgas näha end „palverändava

---

8 Paavst **Johannes XXIII** kirikukogu avakõne „Gaudet mater ecclesia" (11.10.1962).

9 Franz-Xaver **Kaufmann**, *Vatikanum II und Modernisierung. Historische, theologische und soziologische Perspektiven* (Paderborn: Schöningh, 1996), 27.

10 Niisugune lähenemine – *ad intra* ja *ad extra* – oli kardinal Léon-Joseph Suenensi ettepanek paavst Johannes XXIII-le seoses kirikukogu ettevalmistusega, paavst võttis selle oma avakõne lähtekontseptsiooniks; vt Otto Hermann **Pesch**, *Das Zweite*

jumalarahvana"[11] (suur muutus võrreldes vaidlusi põhjustanud absolutistliku jurisdiktsiooniprimaadi nõudega, mis Vatikani I kirikukogu aegu aastal 1870 konstitueeriti), vaatlus *ad extra* aitas avastada enese jaoks maailma, mida kirik teenib Kristuse armastuses vastavalt oma sakramentaalsele loomusele.[12]

Jumala kutsele avatud olemine, et olla Tema „sõrmejälg"[13] maailmas, puudutab sügavalt kirikut ennast. Wittstadti hinnangul teadvustas kirik pastoraalkonstitutsiooniga „Gaudium et spes" oma senise ühiskondliku tähenduse kaotust traditsioonilises mõttes – nimelt ei ole kirik riigi, kultuuri, teaduse jm põhiline suunav ja reguleeriv jõud.[14] Reaalse olukorra äratundmiseks oli vaja teha korrektiive hoiakutes, nagu meenutas hiljem paavst Benedictus XVI.[15] Ning kui kirikukogu küsis, kuidas edasi minna, siis vastuseks oli tõdemus, et kirik vajab Jumala ees õigeksmõistetud olemiseks seda teist poolt: inimühiskonda, seda maailma, kuhu kirik on asetatud mitte valitsema, vaid teenima. „Gaudium et spes" (par 3) sõnastuses kirikukogu

> pakub inimkonnale kiriku avameelset kaastööd niisuguse vennaliku osaduse rajamiseks, mis vastab kutsumusele. Sealjuures ei sunni kirikut taga mingi maine võimutahe, vaid ainuüksi see: Tööstija Vaimu juhtimise all edasi viia tööd, mida alustas Kristus, kes tuli maailma, et anda tunnistust tõest; päästa, mitte kohut mõista; ise teenida, mitte end teenida lasta.

Kiriku tänapäevastamise programm ei piirdunud avatusega või avalduste tegemisega, vaid selles mõistis kirikukogu kirikut ise sündmustes

---

Vatikanische Konzil. Vorgeschichte – Verlauf – Ergebnisse – Nachgeschichte (Würzburg: Echter, 1994), 92.

11 Mõiste on lahti kirjutatud kirikukogu konstitutsioonides „Lumen gentium" (1964) ja „Gaudium et spes" (1965). „Jumalarahva" idee võtmine kirikukogu teemaks pärineb dominiiklastelt Yves Marie-Joseph Congarilt ja Mannes Dominikus Kosterilt.

12 Kirik kui sakrament on defineeritud dokumendis „Lumen gentium" (1964), ent sisaldub juba esimeses konstitutsioonis „Sacrosanctum concilium" (1963) ning kordub hilisemates dokumentides. Oluline on mõista, milliseks kujunes sellise sakramendiõpetuse kaugemaleulatuv tähendus kirikukogu kontekstis. Kiriku defineerimine sakramendiks olemise läbi võtab kirikult ära võimaluse olla eesmärk omaette; kirikul on nüüd funktsioon: kirik on Jumala „tööriist" maailma lepitamiseks.

13 Paavst **Paulus VI**, entsüklika „Ecclesiam suam" (6.08.1964).

14 Wittstadt, *II Vatikani kirikukogu sõnum,* 8.

15 **Benedikt XVI.**, *Ansprache bei der Begegnung mit den Pfarrern und dem Klerus von Rom* (14.02.2013).

osaleva subjektina.[16] Vatikani II kirikukogu andis kirikule tagasi ühiskonna – selle maailma, mille läheduse otsimisest sõltub kiriku misjoniülesande täitmine ning koos sellega kiriku enese pääsemise võimalus. Seda toimivat ühtsust maailmaga võib mõista eelkõige missioloogiliselt, *ad extra* suunal, kuid mitte ainult. Ühiskonnaga siira ja jätkuva ühenduse loomine puudutab kirikut ka *ad intra* suunal, sest „maailm" pole pelgalt koht väljaspool kirikut, vaid koht, kus elavad ja toimetavad katoliiklastest kristlased – seega, koht kiriku jaoks. Kui kirikukogu võttis julgemalt tunnistada kiriku ja maailma eesmärgistatud kokkukuuluvust, siis koos sellega avanesid suuremad võimalused ka katoliiklike ilmikorganisatsioonide struktuurseks integreerimiseks kogukirikuga või ilmikliikmete kaasatöötamiseks kohaliku koguduse nõukogus.[17]

JOSEPH RATZINGER MODERNSE MAAILMAPILDI HERMENEUDINA

Joseph Ratzinger, hilisem kardinal aastast 1977 ning paavst Benedictus XVI aastast 2005, on olnud elav ühendusliin kirikukogu ja pontifikaadi vahel. Noor Ratzinger oli ametlik kirikukoguteoloog ehk *peritus*; see tähendab, et Bonni ülikooli fundamentaalteoloogina ja Kölni peapiiskopi Josef Fringsi teoloogilise nõustajana sai ta kirikukogul sõna selle läbi, mida tema peapiiskop Frings Vatikanis ette kandis. Frings ja Ratzinger kuulusid tookord progressiivsesse tiiba, mida kinnitab Ratzingeri kirikukoguaegne ütlus:

> Kirikukogu põhiküsimus on selles, kas peab jätkuma kiriku antimodernistlik vaimne hoiak, eraldumise, hukkamõistmise, defensiivsuse liin kuni

---

16 *Ibid.* Nõnda mõistsid oma rolli ka kirikukoguisad, millest järeldub, et nii kirikukogu kulgemist kui ka tulemusi tuleb vastu võtta tervikliku *corpus*'ena, üksikuid lõike või isikuid üksteisele vastandamata; kirikukoguisasid ühendas ja juhtis nn kirikukogu vaim.

17 Nüüdisaegsed katoliiklikud kodanikuühendused olid hoogu kogunud juba XIX sajandil (nt Kolping-liikumine ja palju teisi sotsiaal-poliitilisi ühendusi), kuid vaja oli kirikukogult saadud tõuget, et neid väärtustataks kiriku õiguspärase struktuurina. Sellesuunalise arengu väljundiks sai kirikukogu dekreet „Apostolicam actuositatem" (1965); katoliiklike kodanikuühenduste kirikuõiguslik regulatsioon on aastast 1983 (uus „Codex Iuris Canonici").

hirmunud tagasitõmbumiseni, või tahab kirik pöörata uue lehekülje ja astuda tänase maailmaga uut laadi, positiivsesse kontakti.[18]

Kuid üsna peatselt saabus kainenemine kiriku suurest reformimisest ning eufooria asendus kohatise ettevaatlikkusega, ka Ratzingeri väljendustes, nõnda et tema koostatud kirikukogu vahekokkuvõtetes on järelemõtlikkust ja kõhklemist, ning mida aeg edasi, seda enam taandus ta Saksa piiskoppide reformiliikumise pealiinist.[19] Teadaolevalt järgnesid kirikukogu aastatele katoliiklikud kriisiaastad, mille teguriteks olid ühelt poolt kirikukogust alguse saanud reformide kumuleerumine, ent teiselt poolt radikaalsete ühiskondlike arengute kaasmõjud katoliiklaste igapäevaelus.[20] See viimane oli kantud nähtusest (pidades silmas 1960. aastatel vallandunud läänemaailma kultuurirevolutsiooni), milles ei saa süüdistada kirikukogu ega roomakatoliku kiriku reformide käekäiku, sest vaatamata kiriku soovile ühiskonda mõista ning leida suhete tasakaal, olid ühiskondlikud muutused kiiremad kui kiriku suutlikkus neil kannul käia. Kuigi Vatikani II kirikukogu oli tegelenud kiriku muutusevajaduse

---

[18] Joseph **Ratzinger**, *Rede vor den deutschsprachigen Bischöfen am Vorabend der Konzilseröffnung*, 10.11.1962. (Erzbischöfliches Archiv München, Kardinal-Döpfner-Archiv, Konzilsakten 3287). Koos Hans Küngiga hüüti neid kahte kirikukogu *„teenager*-teoloogideks".

[19] Näiteks: *Die erste Sitzungsperiode des 2. Vatikanischen Konzils. Ein Rückblick* (Köln: Bachem, 1963); *Das Konzil auf dem Weg. Rückblick auf die zweite Sitzungsperiode* (Köln: Bachem, 1964); *Ergebnisse und Probleme der dritten Sitzungsperiode* (Köln, 1965); *Probleme der vierten Konzilsperiode (Köln: Bachem, 1965)*. Kogu tõe kirikukogu kohta ütles Ratzinger välja Vittorio **Messori** intervjuus *Rapporto sulla fede* (Roma: San Paolo, 1985) ning kinnitas veel kord paavstina, vt Benedikt XVI., *Ansprache bei der Begegnung mit den Pfarrern und dem Klerus von Rom* (14.02.2013). Tema tõde käsitleb nn kirikukogu kontinuiteedi hermeneutikat: roomakatoliku kirikut tuleb näha kontinuiteedis kõigi aegade ja kirikukogudega; ei olevat asjakohane rääkida „kirikukogueelsest" või „kirikukogujärgsest" justkui kahest erinevast kirikust. Paavsti märkus on asjakohane ka seetõttu, et viimase kirikukogu uuenduslikud ideed olid ju välja töötatud juba enne kirikukogu, mõnikord opositsioonis kehtivate arusaamadega, millest osa sai kirikukogul kinnitatud, kuid midagi jäi ka vaka alla.

[20] Konventsionaalne kirikulookirjutus nimetab aastaid 1965–1985 kirikukogujärgseteks kriisiaastateks. Nn kriisi tunnuseid – lisaks teoloogilistele ja liturgilistele, kuigi erinevatest motiividest põhjustatud – märgistatakse järgmiselt: ühiskondliku sekulariseerumise tempo kiirenemine kultuurirevolutsiooni taustal (mille najal pandi kahtluse alla Vatikani poolt ettekirjutatud seksuaalmoraal), kirikukogujärgse vabaduse üle võlli viskamised (tsölibaadi küsitavuse tõstatamine, preestrite massiline ilmikustamine, ordude järelkasvu peatumine), traditsionalistide vastuhakk paavstikirikule (peetakse silmas eelkõige Pius X vennaskonna eraldumist). Vrd Jörg **Ernesti**, *Paul VI. Der vergessene Papst* (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2012), 467 jj.

küsimustega, et end maailmas kohaolevaks teha, polnud kirikukogul ettenägelikke vastuseid maailma enese kiire muutumise kohta.

Ratzinger, kelle kiriklik karjäär tõi ta aastal 1981 kuuriakardinalina Vatikani Usukongregatsiooni prefektiks, samuti mitme komisjoni presidendiks, sai suurepärase positsiooni dialoogiks modernse maailma auditooriumidega. Ratzingeri tegi murelikuks seoses läänemaailma modernsusega mitte ainuüksi selle mõju kirikule,[21] vaid mõju kogu maailmale. Ratzinger ei kurtnud modernsuse üle, mis astus esile valgustusajaga, küll aga niisuguse modernsuse üle, mis ei oska kinni pidada väärtustest. Kui oodata väärnähtuste hukkamõistmist, nagu oli omane modernismiga polemiseerivatele paavstidele, võiks paavst Benedictus XVI-lt tulla „relativismi" hukkamõistmine. Kardinal Ratzingeri konklaavi avakõnes 18. aprillil 2005. aastal oli hoiatus „relativismi diktatuuri" eest. See diktatuur seisnevat selles, et „ei tunnistata midagi lõplikku ning viimse mõõdupuuna kehtib vaid omaenese mina ja tema ihalus", sellele vastu asetab kirik teise mõõdupuu, kelleks on Jumala Poeg, tõeline Inimene.[22]

Vastne paavst Benedictus XVI oli diskussiooni käima lükanud ning seejärel vajas see uus kontseptsioon pikka seletamist.[23] Nagu selgus, oli paavsti peamine mure eetiline relativism. Juba mõni päev hiljem lükkas The Guardian paavsti lähenemismeetodi tagasi: „Mustvalged alternatiivid, mida Ratzinger meile pakub, on pseudoalternatiivid. Absoluutne moraalne kindlus, mida ta väidab kirikul olevat, on õõnes." Ometi tunnistas ajaleht, et paavstlik provokatsioon oli pannud midagi liikuma: tõepoolest, „elu on täis ebakindlust", ning kuigi liberaalid on pakkunud ka mittereligioosseid eetikakontseptsioone, ei olevat need ikka veel saanud üldsuse valdavaks hoiakuks, ning et kui paavst peab seetõttu tegema kriitikat, siis tuleb võtta vastutus.[24]

---

[21] Siiski on Ratzinger teravalt vastu vabastusteoloogiale ning Paul F. Knitteri religioossele pluralismile; vt Joseph Kardinal **Ratzinger**, *Glaube – Wahrheit – Toleranz. Das Christentum und die Weltreligionen* (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2003).

[22] Relativismi teema koos oma kaasaja kriitilise analüüsiga on lahti kirjutatud samal aastal üllitatud raamatus: Joseph Kardinal **Ratzinger**, *Werte in Zeiten des Umbruchs. Die Herausforderungen der Zukunft bestehen* (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2005); vrd ka Ratzinger, *Glaube – Wahrheit – Toleranz*, 94–95.

[23] Teema tõstatus taas paavst **Benedictus XVI** entsüklikas „Caritas in veritate" (29.06.2009), mis oli suunatud nii kirikule kui ka „kõigile hea tahtega inimestele".

[24] Julian **Baggini**, „Grey matters" – *The* Guardian (20.04.2005) lootis kirikult initsiatiivi tagasi võita: „Võib-olla peame paavst Benedictust teema teravaks ajamise eest tänama,

Ratzinger leidis oma mõtete tänuväärt peegeldaja postmodernismi kriitikus Jürgen Habermasis; nende avalikult jälgitav diskussioon jätkus ka pontifikaadi ajal.[25] Nii teoloogi kui ka filosoofi erutas valgustusajastust alguse saanud modernse Euroopa mõtlemises valitsev usu ja mõistuse dilemma.[26] Mõlema – *ratio* ja *fides*'e – jaoks ühel ja samal ajal pole justkui enam ruumi; see on vastasseis, mis näib sundivat tegema valikut usu ja mõistuse vahel, teoloogia ja loodusteaduste vahel; religiooni ja ühiskonna vahel.[27] Ratzinger ja Habermas andsid vastastikku mõista, et kumbki pole veel loobunud usu ja mõistuse vahekordade selgitamisest modernsuse tingimustes. Habermas, kuigi kõneldes postmodernset keelt, püüdis olla leplik: „Arvan, et võiksime pigem õppida eksimustest, mis on saatnud modernsusprojekti /.../ selle asemel et modernsust ja selle projekti ennast lootusetult kadunuks kuulutada"[28]. Ratzingeri positsioon oli ofensiivsem, sest ta arvas teadvat, kust lahendust leida: mõistus peab end avardama, et suuta jälle uskuda.[29]

---

kuna see võib tähendada, et lõpuks saab võimalikuks vastu astuda müüdile, et ilma Jumalata on kõik lubatud, ja see müüt hävitada." https://www.theguardian.com/world/2005/apr/20/religion.catholicism.

[25] Habermasi ja Ratzingeri dialoogid on avaldatud kogumikes Jürgen **Habermas**; Joseph **Ratzinger**, *Dialektik der Säkularisierung. Über Vernunft und Religion* (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2005) ning Detlef **Horster**, *Jürgen Habermas und der Papst. Glauben und Vernunft, Gerechtigkeit und Nächstenliebe im säkularen Staat* (Bielefeld: Transcript, 2006).

[26] Paavst **Johannes Paulus II** entsüklika „Fides et ratio" (14.09.1998; ee *Usk ja mõistus*, Tallinn: Gallus, 2016) esitlemist Vatikani pressikeskuses korraldas kardinal Joseph Ratzinger 15. oktoobril 1998. aastal; Ratzingeri kõnelaadist võib aimata tema lähedust entsüklikaga.

[27] Ratzinger ja Küng näivad olevat sarnastel seisukohtadel, kui tuleb jutuks usu ja mõistuse dissonantsi tekkeloo kirjeldamine reformatsiooni taustal. Hans **Küng**, *Theologie im Aufbruch. Eine ökumenische Grundlegung* (München; Zürich: Piper, 1987, 230) avaldab arvamust, et valgustusaegne provokatsioon mõistuse primaadi kehtestamiseks ei oleks viinud lepitamatu lahknemiseni mõistuse ja usu vahel, kui vastandamisele poleks kaasa aidanud reformatoorne teoloogia. Paavst Benedictus XVI võttis provokatiivses Regensburgi kõnes 12. septembril 2006. aastal üles usu ja mõistuse teema ning andis kriitikatuld ka protestantismi pihta: „XVI sajandi reformaatorid nägid tolleaegse usu filosoofiliselt määratletud süstematiseerimise taustal usuküsimust oma teoloogilises traditsioonis võõristava nähtusena, kui midagi, mis ei tulene mõtlemisest. Usk ei olnud neile enam eluloovalt toimiv sõna, vaid kätketud filosoofilisse süsteemi."

[28] Jürgen **Habermas**, „Modernsus – lõpetamata projekt" – *Akadeemia*, 1 (1996), 75–93, siin 89.

[29] Ratzinger, *Glaube – Wahrheit – Toleranz*, 128: „Mõistuse raadius peab laienema. Me peame enese ehitatud vanglast välja saama ja jõudma teiste arusaamisvormide äratundmisele, millega haaratakse kogu inimest tervikuna. Me vajame midagi sarnast, mida leiame Sokratese juures: vaatamine enesest väljapoole ning ootevalmidus

Nn Regensburgi kõnes[30] väljendas paavst Benedictus XVI muret selle üle, et modernne inimmõistus on vaatamata suurtele saavutustele muutunud täiesti immanentseks ja seetõttu lükkab tagasi transtsendentsed valikuvõimalused. Kõigepealt paistab see silma uskmatuses transtsendentsesse Jumalasse, mida tingib modernse teadusmetoodika põhine maailmapilt ja mille tagajärjed on ohtlikud, sest nõnda jääb inimene kui tervik vaatlusväljast eemale.[31] Mida siis ette võtta, et mõistust „avardada"? Esiteks, otsida abi filosoofia ja teoloogia koostööst tõe verifitseerimiseks kõrvuti loodusteaduste metodoloogiaga; nõnda peaks olema võimalik avada mõistus ka transtsendentse tõe jaoks. Teiseks, mitte piirduda teoreetiliste ja dogmaatiliste tõdedega, vaid, võttes kuulda inimkonna religioosseid kogemusi, suuta vahet teha heal ja kurjal. Ning seejärel jätta teoloogiale võimalus olla teoloogia – mitte ainult ajalooline või humanitaarteaduslik distsipliin –, selleks et teoloogia saaks viljakamalt astuda dialoogi teiste teadustega ning osutada Jumalale.

Habermas vastas paavsti Regensburgi kõnele avalikult.[32] Ta hindas kõrgelt paavsti katsetusi stiilis *fides quaerens intellectum*, kuid kahtles selles, kas on ikka võimalik ühildada postmetafüüsilist mõistust ja metafüüsiliselt käsitletavat usumõistet. Filosoof sooviks küll mobiliseerida modernset mõistust defetismi vastu usu ja mõistuse vahekorra selgitamises, ent sooviks ka, et paavst annaks järele vähemalt selleski, et „juba uskuv usk, mõistusega dialoogi astudes, *a priori* välistab usutõdede korrigeerimise või usu põhjendamise võimaluse mõistuse poolt"! Või kui vähemalt tehtaks katset tõlkida katoliikliku usu universaalseid väljendusi sekulaarse mõistuse keelde.[33] Teoloog nõuab rohkemat, kui filosoof anda suudab, kurtis Habermas.

---

avanemiseks." Vt ka Peter **Jonkers**, „Religiöse Wahrheit im Horizont des gesellschaftlichen Pluralismus" – *Theologie und Philosophie*, 89 (2014), 348–406.

30 **Benedikt XVI.**, *Glaube, Vernunft und Universität. Erinnerungen und Reflexionen*. Ansprache in Regensburg (12.09.2006).

31 *Ibid.* Paavst kurdab ka nn teaduspõhise teoloogia üle, kui selle tulemusel jääb kristlusest alles vaid „armetu fragmendike".

32 Jürgen **Habermas**, „Ein Bewusstsein von dem, was fehlt. Über Glauben und Wissen und den Defaitismus der modernen Vernunft" – *Neues Zürcher Zeitung* (10.02.2007).

33 Vrd Jürgen **Habermas**, „Usk ja teadmine" – *Vikerkaar*, 1/2 (2004), 109–115. Habermas tahtis olla õiglane ja asus usklike usuvabaduse kaitsele maailmavaatelise pluralismi tingimustes, *ibid.*: „Lõppude lõpuks on ju liberaalne riik seni oma kodanike seast üksnes usklikele seadnud nõude, et nad lõhestaksid oma identiteedi avalikuks ja eraviisiliseks versiooniks. Nemad on need, kes peavad tõlkima oma usulised veendumused ilmalikku keelde, enne kui nende argumentidel on väljavaateid leida enamuse heakskiitu."

Usu ja mõistuse üle peetavat debatti saaks kokkuvõtlikult kirjeldada järjekordse dilemmana, nagu selle sõnastas Habermas pärast arupidamist paavsti kõrgete nõuete üle:

> Religioosne pool peab tunnistama „loomuliku" mõistuse autoriteeti selles puudulike tulemustega teadusmaailmas ning tunnistama universalistliku egalitarismi põhimõtteid õiguskorras ja moraalis. Ja vastupidi, sekulaarne mõistus ei tohi asuda kohtunikuks usutõdede üle, ka juhul kui tekib soov aktsepteerida mõistuspärasena vaid neid tulemusi, mis tunduvad ümbertõlgituna olevat ligipääsetavad üldisele, sekulaarsele diskursusele.[34]

Paavst võttis Habermasi pakkumise vastu, kuid esitas nõudmise, et mõistus ja usk korreleeruksid, nii et mõlemad puhastuksid teineteise jaoks.[35]

Paavsti kõne Regensburgis tahtis selgitada, miks on mõistuse ja usu teemal arutamine nõnda oluline. Paavst Benedictus XVI oli hoiatanud: „Kui tehnilised edusammud ei vii edusammudeni inimese moraalses kujunemises ega ole vastavuses „sisemise inimese" kasvamisega, siis pole see mingi edusamm, vaid oht inimesele ja maailmale."[36] Paavsti pidev kriitika modernsete teadusmeetoditega piirduva mõistuse aadressil pole olnud pelgalt protest kristlikult suunatava ühiskonna käest võetud võimaluste vastu, vaid protest sellega kaasneva inimväärikuse ohustamise vastu. Kuidas kaitsta inimväärikust? „Areng peab hõlmama peale materiaalse ka vaimset kasvamist, kuna inimene on ihu ja hinge tervik."[37] Küsimus on seega inimeksistentsi vaimses dimensioonis; ning siinjuures terendab usu ja mõistuse teema kõrval veel modernse mõistuse ja tõe vahekorra teema ning sellega seoses inimõiguste teema.

Väärikas inimeksistents vajab väärikat tõde. Kui tõde on universaalne, siis olgu universaalsed ka selle tõe rakendamise tingimused.[38] „Tõeküsimus on möödapääsmatu. See on inimkonnale hädavajalik ja puudutab

---

[34] Habermas, *Ein Bewusstsein von dem, was fehlt*. Habermasi kommenteeritud vastus on kogumikus *Die Religionen und die Vernunft. Die Debatte um die Regensburger Vorlesung des Papstes*. Hg. Knut Wenzel (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2007), 47–56.

[35] Ratzinger, *Werte in Zeiten des Umbruchs, 39.*

[36] Paavst **Benedictus XVI** entsüklika „Spe salvi" (30.11.2007; ee *Lootuses päästetud*, Tallinn: Eesti Apostellik Administratuur, 2008), par 22.

[37] Entsüklika „Caritas in veritate", par 76.

[38] „Universaalne" ja „absoluutne" on mõnikord sõsarsõnad, kui lugeda entsüklikat „Caritas in veritate".

inimkonna olemise aluseid."[39] Ratzinger argumenteeris nõnda: niihästi piibellik Mooses kui ka helleenlik Sokrates on olnud ühel meelel selles, et tõe ja headuse kohta tuleb küsida religioosseid küsimusi. Ning kuigi Sokratese puhul jäid otsad lahtiseks, suutis helleenlikule pinnale astunud kristlus need vastused anda, nõnda et küsimus nii tõe kui ka jumaliku kohta said ühekorraga vastatud (ning selles, helleenliku ja kristliku maailma vastastikuses mõista püüdmises võiks peituda ka valgustatud mõistuse ning religioosse tõe lepitusalge, arutles Ratzinger). Samas tuleb märkida, et pontifikaadi ajal on Ratzinger jätkuvalt keeldunud loobumast õiguskorra religioossetest põhjendustest modernse ja postkristliku ühiskonna suhtes, sest õigustatult „inimlik" saab olla ainult see, mis on „jumalik".[40] Ent inimõiguste teemaga jätkates kohtas paavst Benedictus XVI üha tugevnevat vastuseisu.

Väitlus paavsti ja avaliku arvamuse vahel jõudis haripunkti aastal 2011, mõni päev enne Freiburgi kõnet, kui paavst astus suurele poliitilisele areenile ning jätkas juba aastate eest alustatud väärtuste ja inimõiguste teemat.[41] Kõnes Saksamaa Liidupäeva ees Berliinis kordas paavst oma teesi, et „ajaloos on õiguskorda peaaegu alati religioosselt põhjendatud",[42] ning selle teadmise alalhoidmist nimetas paavst kristluse panuseks inimkonnale.[43] Sellised fraasid nagu „tunnetades oma vastutust Jumala ja inimeste ees", nagu seisab Saksamaa põhiseaduse preambulis aastast 1949, „inimväärikus on puutumatu", nagu ka inimõigused on „puutumatud ja võõrandamatud kui igasuguse inimühiskonna rahu ja õigluse alus maailmas" olevat – paavsti arvates – võimalik ühe rahva põhiseadusena kirja panna seetõttu, et tõe kristlik mõistmine on eelkristlikku õigusloomet rikastanud. „Eelkristlikust õigusloomest ja filosoofiast kulges tee läbi kristliku keskaja ning õigusmõiste valgustusaegse arengu kuni inimõiguste deklaratsioonini."[44]

---

39 Ratzinger, *Glaube – Wahrheit – Toleranz*, 180.

40 *Ibid.*, 180–181. Sõna-sõnalt, entsüklika „Caritas in veritate", par 78: „Jumala välja lülitanud humanism on ebainimlik humanism."

41 Vt Ratzinger, *Werte in Zeiten des Umbruchs, 84–85.*

42 **Benedikt XVI.**, *Die Rede von Papst Benedikt XVI. im deutschen Bundestag* (22.09.2011). http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/de/speeches/2011/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20110922_reichstag-berlin.html.

43 Vrd entsüklika „Caritas in veritate", par 56.

44 Benedikt XVI., *Die Rede von Papst Benedikt XVI. im deutschen Bundestag.*

Liidupäeva kõne komistuskiviks sai paavsti vihje loomuõigusele (*Naturrecht*).[45] Loomuõiguse mainimine põhjustas õigusteadlaste arvates vajaduse täpsustada, mida see endaga kaasa toob. Sest kuigi riigi põhiseaduse preambul on viitega vastutusele transtsendentse Jumala ees, ei tähendavat see, et seadused tuletatakse inimese jumalikust loomusest lähtudes, ega seda, et põhiseadus justkui kehtestaks kõigile sätetele kristliku tõlgenduse.[46] Ometi ei olnud paavstil kavatsust loomuõiguse pinnal kedagi õpetada. Ta väitis vaid, et inimesel on loomuomasus (*Natur*), mida peab austama ja millega ei tohi meelevaldselt manipuleerida, ent kui lahutada loomuomasus ja mõistus või loomuomasus ja süüme, siis sellisest, pelgalt naturaalse olemise mõistest ei saa tuletada eetilist kohustust, just nii, nagu on ka positivistliku õigusmõttega, kui see jätab välja eetika- ja õigustunnetuse klassikalised lähtekohad. Paavst tõstiski mässu just valdavalt loodusteadustes kasutatava positivistliku maailmavaatega piirdumise vastu.[47] Tema arusaama järgi on positivismi suutmatus ühendada olemist ja olemise kohustust (*Sein und Sollen*) oht inimeseks olemise väärikuse võõrandamatusele. Seevastu on „veendumusest Looja-Jumala olemasolus arenenud inimõiguste idee /…/ ning teadmine inimese vastutusest oma tegude eest".[48] Paavst näib silmas pidavat loomuomase (*Natur*) sisemisi normatiivseid dimensioone, mis on tomistlikult seletatuna eesmärgistatud ja seetõttu eetilise kvaliteediga. Ainult et need normatiivid tuleb mõistusel üles leida Jumala-usu abil.[49]

Veel kord relativismist. Ratzinger ja Habermas olid ilmutanud püüdu lepitada valgustatud mõistust ja religiooni; Ratzinger oli öelnud palju

---

[45] Ratzinger on selgitanud raamatus *Werte in Zeiten des Umbruchs, 35,* katoliiklikku positsiooni nõnda: „Loomuõiguse mõiste on jäänud üheks argumentatsiooni võimaluseks, millega apelleeritakse tervele mõistusele dialoogis sekulaarse ühiskonnaga ja teiste religioossete kogukondadega ning mille abil otsitakse õiguskorra eetiliste põhimõtete arusaadavaks tegemise võimalusi sekulaarses-pluralistlikus ühiskonnas."

[46] *Stephan* ***Rixen,*** „Das katholische Naturrecht und das Grundgesetz" – *Deutschlandfunk* (3.02.2012). „Inimväärikuse garantiid saavad selgemaks neile kristliku tähenduse andmisega, kuid need (tähendused) ei saa seeläbi seaduse normiks", *ibid*. http://www.deutschlandfunk.de/das-katholische-naturrecht-und-das-grundgesetz.886.de.html?dram:article_id=127749.

[47] Benedikt XVI., *Die Rede von Papst Benedikt XVI. im deutschen Bundestag.*

[48] *Ibid.*

[49] Vrd „Naturrecht" (Klaus Demmer) – *Lexikon für Theologie und Kirche. Dritte, völlig neu bearbeitete Auflage*, Band 7 (1998), veerg 689.

positiivset modernse ühiskonna edusammude kohta.[50] Ent postmodernne situatsioon, mis järgneb modernismile, võib jätta „modernsuse projekti" lõpetamata ning süvendada määramatust veelgi (*neue Unübersichtlichkeit, à la* Habermas). Just siin kumuleerub relativismi oht. Richard Rorty järgi mõjutavad süvenev individualiseerumine ja pluraliseerumine ka inimteadvuse tasandeid, kuni selleni, et niihästi modernsuse kui ka kristluse „suured jutustused" kaotavad tähenduse oma objektiivsuse mõttes ning see võimaldab isegi iroonilist hoiakut igasuguse traditsioonilise suhtes. Rorty „iroonilised inimesed" ei suuda iseennastki tõsiselt võtta, kuna nende endi kasutatavad mõisted pidevalt muutuvad ning kujundavad juhuslikkuse miljöö.[51] Friedrich Nietzsche ettekuulutus Jumala surmast on Rorty hinnangul täide läinud, kuna postmodernne inimene on kaotanud pidepunkti mistahes transtsendentse idee tõepära uskumiseks, olgu selleks Jumal, headus, mõistus vm.

Sellise olukorrakirjelduse juures on õige uuesti kaaluda Ratzingeri mõtet „mõistuse avardamise" kohta. Aastal 2004 avaldasid Itaalia senati esimees Marcello Pera ja Joseph Ratzinger kirjutised relativismist ja euroopaliku kultuuri kriisist,[52] milles Ratzinger andis lootust avada modernse sekulaarsuse jaoks ligipääs transtsendentsusele ja sisemise inimese uuenemisele. Kuidas saaks sekulaarset inimest veenda aktsepteerima midagi transtsendentset, kui ta juhtub küsima eksistentsiaalseid küsimusi? Ratzinger oli veendunud, et iga ühiskond, religioosne või sekulaarne, peaks transtsendentsuse idee vastu võtma, sest selle mahasalgamine viiks inimkonna hävinguni.[53] Ratzingeri ettepanek oli pöörata ümber see modernsuse postulaat, mis jutlustab moraalseid väärtusi ning ühiskonnaseadusi *etsi Deus non daretur* (justkui Jumalat ei oleks, *à la* Hugo Grotius). Seevastu: „Kes ei leia teed Jumala jaatamisele, peaks

---

[50] Vt Benedikt XVI., *Glaube, Vernunft und Universität.*

[51] Vt Richard **Rorty**, *Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus* (Tallinn: Vagabund, 1999).

[52] Marcello **Pera**, Joseph **Ratzinger**, *Senza radici. Europa, relativismo, cristianesimo, islam* (Roma: Mondadori, 2004).

[53] Ratzinger toetus Vatikani II kirikukogu konstitutsioonile „Gaudium et spes", par 36: „Kui „maiste asjade iseseisvuse" all mõeldakse seda, et loodud asjad ei sõltu Jumalast ning inimene võib neid kasutada ainsagi viiteta nende Loojale, siis igale Jumalat tundvale inimesele on selge, kui väär on selline arusaam. Ilma Loojata loodu hääbub. Kui Jumal unustatakse, siis loodu ise muutub seletamatuks."

vähemalt elama ja püüdma elu kujundada nii, justkui Jumal oleks (*veluti si Deus daretur*)."[54]

Joseph Ratzinger / paavst Benedictus XVI on aastakümneid oma liini hoides püüdnud anda parimat: modernse maailma hermeneudina, apologeedina ning hingekarjasena. Hermeneudina on ta otsinud võimalusi tõlkida inimkonnale ilmutatud tõde inimkonna keelde; kuid tema võimalused on piiratud ühise keele leidmise raskustega. Apologeedina on ta püüdnud olla ühekorraga nii modernne kui ka eelmodernne, nüüdisaegse kiriku peana kogu kiriku katkematut ajalugu kaasas kandes. Ratzingeri selles enesele võetud ülesandes peegeldub Vatikani II kirikukogu vaim, mis kätkeb sõnapaaris *aggiornamento* ja *ressourcement* ('tagasi allikate juurde'). See sõnapaar viitab ette- ja tahapoole vaatavale apologeetilisele-teoloogilisele tegevusele: et kirikut juhtida edasi tänapäevastamise teed mööda, on olnud vaja esmalt minna tagasi patristiliste allikate manu. Nõnda ka Ratzinger: et traditsiooni jõulisemalt tänapäevastada, on ta asunud traditsiooni püsivamalt kinnitama. Hingekarjasena aga peab paavst hoidma tänast kirikut ilmastumatuna, *„entweltlicht"*.

ENTWELTLICHUNG KUI VÕIMALUS MAAILMALE

Paavst Benedictus XVI Freiburgi kõne oli provokatiivne: et kirik saaks teostada oma läkitusülesannet, „peab kirik ikka jälle hoidma distantsi oma keskkonnaga, end teataval määral maailmast eraldama (*ent-weltlichen*)".[55] Kõnele järgnenud mitmes suunas arenenud diskussioon näitas, kuidas iganes on võimalik mõista kiriku olukorda ja arvata midagi selle kohta kogu ühiskonna laias spektris. Olgugi et paavst ütles oma sõnumi elitaarsele katoliiklikule kuulajaskonnale – *„engagierte Katholiken"* –, leidis aset üldrahvalik arutelu, pressiartiklitest kuni analüütiliste teadusväljaanneteni.[56]

---

[54] *Ibid.*, 82; vrd Jonkers, *Religiöse Wahrheit im Horizont des gesellschaftlichen Pluralismus.*

[55] Benedikt XVI., *Begegnung mit in Kirche und Gesellschaft engagierten Katholiken.*

[56] Näiteks: „Entweltlichung. Katholische Kirche rätselt über Papstrede in Freiburg" – *Der Tagesspiegel* (8.10.2011); Jürgen **Erbacher**, Hg., *Entweltlichung der Kirche? Die Freiburger Rede des Papstes* (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2012); Jörg **Alt**, Hg., *Entweltlichung oder Einmischung – wie viel Kirche braucht Gesellschaft?* (Würzburg: Echter, 2013); Paul

Paavst oli vihjanud „materiaalsetest ja poliitilistest koormatest ja privileegidest vabastatud kirikule“ ning küsinud seoses sellega, kas tuleks „kiriku ameteid ja struktuure“ tänapäevastada, mis omakorda tekitas kuluaarides küsimuse, kas paavst soovitab muuta Saksamaa kirikumaksusüsteemi ning reorganiseerida riiklikku kirikuseadust. Siiski mitte, sest osutamine kiriku sotsiaalse-karitatiivse tegevuse tugevdamisele peaks lubama loogilist järeldust, et kiriku finantsilise võimekuse säilitamine kirikuliikmete osalusel on õigustatud, kui see suunatakse abivajajatele. Üks mõru pill on seejuures siiski: kui õnnestuks viimaste aastakümnete massilist kirikust väljaastumist lahti siduda kirikumaksust hoidumise motiivist, oleks kirikul võib-olla rohkem liikmeid alles; jätkuv usulise praktika taandumine kiriku elus oli paavstil meeles ja mõttes. Riiklik kirikuseadus ise, mis lähtub põhiseaduses tagatud riiklikust subsideerimiskohustusest niihästi indiviididele kui ka institutsionaalsetele partneritele, on jätkuvalt hea ega vaja muutmist ka riigi seisukohast vaadates – nagu kinnitati paavsti kõne järel.[57]

On oletatud, et paavst pakkus kirikule ellujäämiskursust. Kirik jääb, kui puhastab end seesmiselt sellest taagast, millega ollakse end orjastanud ilmalike enesekehtestamise vahenditega. Kuidas teisiti saakski võtta paavsti sõnu niihästi Freiburgis kui ka mõni päev varem Berliini olümpiastaadionil,[58] kus ta kõneles kriitiliselt kiriku valitsemismentaliteedi vastu: kui jäädakse kinni kiriku välistesse vormidesse, siis ei erine kirik demokraatliku ühiskonna paljudest teistest struktuuridest ning ta üle otsustataksegi siis nende reeglite ja standardite järgi. Selleks et kirik saaks jätkata palverändava jumalarahvana teed oma eshatoloogilise eesmärgi poole, ei või kirik „enesega rahulolu nautida“ ega end liiga kindlalt „selle maailma korra“ kohaselt paika panna. Kirik võidab mobiilsuses, kui on loobunud „ilmastunud“ (*ver-weltlicht*) valitsemisihast ning on ennast

---

Josef **Cordes**, Manfred **Lütz**, Hg., *Entweltlichung. Benedikts Vermächtnis, Franziskus' Auftrag* (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2013).

[57] Vt Stefan **Muckel**, „Die Freiburger Rede Papst Benedikts XVI. aus der Sicht der deutschen Staatskirchenrechts“ – *Entweltlichung der Kirche? Die Freiburger Rede des Papstes*, Hg. Jürgen Erbacher (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2012), 224–239, siin 236.

[58] **Benedikt XVI.**, *Predigt von Papst Benedikt XVI. im Olympiastadion Berlin* (22.09.2011). https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/de/homilies/2011/documents/hf_ben-xvi_hom_20110922_olympiastadion-berlin.html.

isetult ohverdades saanud „vaeseks kirikuks", selgitas paavst.[59]

Üks nendest, kes paavsti üleskutse arusaadavuse kahtluse alla seadsid, oli religioonisotsioloog Franz-Xaver Kaufmann.[60] Kaufmann katoliiklasena oli segaduses, kuidas saaks lahus hoida kirikut ja maailma, kui viimane on loomisteoloogilisest vaatepunktist „kõige võimaliku kogetava" olemismõiste;[61] ehk ainult sel juhul, kui paavst nõustub *corpus christianum*'i lakkamisega ning „maailma" täieliku iseolemisega. Kui aga paavst peab silmas kirikut „maailma lunastuse tööriistana"[62], katalüsaatorina, kes maailmas olles peab maailma pöörama Jumala poole, siis ei saa kirik maailmast eralduda, jääda „ilmastumatuks"; ehk ainult siis, kui paavst muretseb igas oma ilmingus Jumala loodud maailma pöördumise pärast, alustades Vatikanist.

Kõigi võimalike interpreteerimiste ning kriitiliste arvamusavalduste juures on oluline märgata, et paavsti sõnastuses ei olnud *Entweltlichung* sotsioloogiline, poliitiline ega juriidiline, vaid teoloogiline kategooria,[63] täpsemalt missioloogiline. Paavsti kõne tegelik intentsioon oli kiriku läkitatus, kiriku osalemine Jumala misjonis evangeeliumi tööriistana.[64] Just läkitatusest lähtudes tuleb mõista juba eespool mainitud nõudeid kirikule: ühelt poolt distantsi hoidmine maailmaga, selleks et evangeeliumi kuulutusel oleks teravust, ning teiselt poolt maailmale avatud olemine, selleks et panustada end täiel määral Jumala misjonisse.[65]

Dilemma, mis tuleb kaasa pühakirjast pärit sõnademänguga maailmast

---

59 Benedikt XVI., *Begegnung mit in Kirche und Gesellschaft engagierten Katholiken.*

60 Franz-Xaver **Kaufmann**, „Entweltlichte Kirche?" – *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 23 (27.01.2012), 11.

61 Vrd „Welt" (Bernwald Grünewald) – *Lexikon für Theologie und Kirche. Dritte, völlig neu bearbeitete Auflage*, Band 10 (2001), veerg 1059.

62 Benedikt XVI., *Begegnung mit in Kirche und Gesellschaft engagierten Katholiken*.

63 See tähelepanek pärineb: Jonkers, *Religiöse Wahrheit im Horizont des gesellschaftlichen Pluralismus*, 384.

64 Kiriku läkitatust misjonisse on paavst **Benedictus XVI** jõuliselt esitanud piiskopisinodile (2008. aastal) järgnenud apostellikus ekshortatsioonis „Verbum Domini" (30.09.2010), par 95 ja 97, parafraseeritult: Misjonitung on kirikuosaduse küpsuse tunnus. /.../ Nüüdisaja evangeeliumikuulutuse väljendusvahendite juures on oluline selle usutavus; usutavuse annab ühelt poolt toetumine Issanda sõnale, teiselt poolt tunnistatud sõna tõeks elamine.

65 Benedikt XVI., *Begegnung mit in Kirche und Gesellschaft engagierten Katholiken*.

eraldi olemises ning maailma jaoks olemises,[66] oli suurepäraselt kokku võetud Kölni kardinali Joachim Meisneri (1933–2017) kommentaaris:[67] väga vale oleks paavstist nõnda aru saada, et pööraku kirik maailmale selg ning lasku maailmal jääda maailmaks. Kirik mingu käärkambrisse ja pühitsegu seal iseennast. Vastupidi. Kuid maailm ei vaja kirikut, mis on ise maailmaks saanud. Kui kirik on maailmaga sarnane, pole sel maailmale midagi enam öelda.[68]

Paavst Benedictus XVI nõue, milles kirik peab end puhastama ilmastumisest, et olla parema kirikuna olemas maailma jaoks, polnudki täiesti ootamatu, kui mõelda Vatikani II kirikukogul võetud *aggiornamento* suunale. Konstitutsiooni „Lumen gentium" (par 8) järgi „ehkki kirik vajab oma ülesande teostamiseks inimlikke ressursse, pole kirik rajatud taotlema maist au, vaid kuulutama, ja seda oma eeskuju, alandlikkuse ja eneseohverdamise läbi". See tähendab: *ecclesia semper purificanda*. Konstitutsioon „Gaudium et spes" (par 76) on täpsustanud:

> Maine, ning see, mis ulatub kaugemale konkreetsest inimesest selles maailmas, on omavahel lähedalt seotud, ning kirik ise kasutab seda maist, niipalju kui kiriku läkitatus seda tingib. Ometi ei aseta kirik oma lootuse riiklikult võimaldatud privileegidele. Kirik võib isegi loobuda legitiimselt saadud õiguste teostamisest, kui selgub, et selle rakendamine muudaks küsitavaks kiriku tunnistuse puhtuse või kui muutnud eluolud nõuavad teistsugust regulatsiooni.

Paavsti proaktiivne programm kirikule väljendus Freiburgi kõnes nõnda: „Maailma vajadustele avatud olemine tähendab „ilmastumatu" kiriku

---

[66] Vrd Jh 17:11 ja 17:14 – „nemad on maailmas", „nemad ei ole maailmast". Osutatud on ka Diognetose kaitsekirjale II sajandist: „Kristlased elavad maa peal, aga nad on Taeva kodanikud, nad elavad lihas, aga mitte liha järgi". Samas seoses vrd piiskop Philippe **Jourdan**, *Piiskopi läkitus Püha Nädala puhul* (27.03.2014). http://www.katoliku.ee/index.php/et/2-uncategorised/228-piiskopi-läkitus-püha-nädala-puhul-2014.

[67] Joachim Kardinal **Meisner**, *Entweltlichtes Christsein inmitten der Welt*. Ansprache beim Neujahrsempfang des Kölner Diözesanrates unter Bezugnahme auf die Rede des Heiligen Vaters im Freiburger Konzerthaus im September 2011. http://www.kath.net/news/34779.

[68] Meisner meenutas seejuures kirjanik Kurt **Tucholskyt** aastast 1930, kus too kirjutas: „Saksamaa kirikud jooksevad end, keel vestil, hingetuks, et mitte ajast maha jääda. „Meie ka, meie ka!", mitte „Meie!" nagu aastasadu varem. Sotsialism? Meie ka. Noorteliikumine? Meie ka. Sport? Meie ka. Need kirikud ei loo midagi, need kohandavad vaid teiste arendatud tegemisi enese heaks."

jaoks tunnistada Jumala armastuse riiki sõna ja teoga siin ja praegu", ning see on ülesanne üle siinpoolse maailma piiride, sest siinpoolne elu on ühenduses igavese eluga.[69] *Entweltlichung* ei ole programm kiriku päästmiseks, sest ega kirikut päästa niikuinii keegi muu kui tema Issand; kuid maailm vajab päästmist ning kirikul on selles oma osa. Kirik jääb maailmaga, sest maailm vajab kirikut. Olukorras, kus sekulariseerunud ühiskond käitub nii, justkui kirikut ei oleks (*etsi ecclesia non daretur*), võis paavst tahta võimaldada maailmale parimat positsioonivõttu: *veluti si ecclesia daretur* (justkui kirik on siiski olemas).

Paavst Benedictus XVI sõnastatud *Entweltlichung* oli tagasivaates hingetõmbepaus, järelemõtlemise aeg ja koht kirikule ja maailmale. Paavsti tookordne intentsioon oli olla maailma ohtude eest hoiataja, väärarengute paljastaja ning orientiiri seadja neile, kes tahavad eneses selgusele jõuda. Paavst jääb oma kaasaegsetele meelde kirikupärandi ustava hoidjana, ent kahtlemata ka kiriku ettevalmistajana uueks palveränn-uteekonnaks selles maailmas. Kirikul on pärand maailma jaoks; niisugune pärand, millega Jumal viib ellu oma misjonit inimkonna päästmiseks.[70] Hingetõmbepaus sai läbi kiriku järjepidevuse edasiandmisega järgmisele paavstile – paavst Franciscuse pontifikaadi tulekuga, mis pani paavst Benedictuse seisukohavõtud kiriku ja maailma suhtes uuesti liikuvusse.

Paavst Franciscuse programmi saab kõrvutada paavst Benedictus XVI *Entweltlichung*-programmiga. Mõni päev enne paavstiks valimist teatas Jorge Mario Bergoglio oma eelkonklaavi programmkõnes, et kirik on enesega tegelemisest (*autorreferencialidad*) ja enese imetlemisest (*narcisismo teológico*) haige, ning selle asemel et iseenese ümber keerelda, tuleks välja minna kuni inimeksistentsi hädaoru põhjani.[71] Tulevase paavsti niisuguste väljenduste kõrval kahvatuvad paavst Benedictus XVI ettevaatlikult sõnastatud soovitused, kuid mõlemad paavstid on jäänud püsima sama teema juurde: kirikul on tungiv vajadus eneseanalüüsi järele, selleks

---

69 Benedikt XVI., *Begegnung mit in Kirche und Gesellschaft engagierten Katholiken*.

70 „See, mida maailm just eriti vajab täna, on nende inimeste usutav tunnistus, kelle mõistus ja süda on valgustatud Jumala sõna poolt ning kes on võimelised avama paljude südame ja mõistuse igatsema Jumalat ja igavest elu, mis ei lõpe iial", paavst **Benedictus XVI** apostellik kiri *Porta fidei* (11.10.2011). http://www.katoliku.ee/index.php/et/2-uncategorised/145-porta-fidei

71 Cardenal Jorge Mario **Bergoglio**, *La dulce y confortadora alegría de evangelizar* (8.03.2013). https://infovaticana.com/2016/05/08/la-dulce-confortadora-alegria-evangelizar/.

et toimida paremini misjoni jaoks. Erisused on vaid ulatuses ja intensiivsuses. Kui paavst Benedictus piitsutas sekulaarse maailma kõlvatusi ja nägi kirikut paljudest „-ismidest" ohustatuna, siis paavst Franciscus ei lähtu sekulaarse maailma puudujääkidest ega selle võimalikest mõjudest kirikule, vaid otsib rohtu kirikule, et see täidaks Kristuse käsku evangeeliumi kuulutamisel.[72] Kui paavst Benedictus tahtis päästa modernse inimese usku ja mõistust, siis paavst Franciscus tahab päästa ka modernse inimese ihu ja hinge. Paavst Franciscuse säärasele haardele osutavad tema läkitused: „Lumen fidei" (2013), nn entsüklika „neljale käele", sündinud kahe paavsti ühistöös, seejärel nn evangelisatsiooni-läkitus „Evangelii gaudium" (2013) ning nn ökoloogia-entsüklika „Laudato si'" (2015).[73]

Entweltlichung toob esile assotsiatsioone ning inspireerib tegema loomingulisi järeldusi, nagu on selgunud niihästi paavstide kui ka laia avalikkuse reaktsioonidest. Pontifikaatide vahetumisega on roomakatoliku kirik nihutatud järgmise sammu võrra edasi avatud ja ausa iseenese ja maailma üle arupidamise suunas.[74]

KOKKUVÕTE

Roomakatoliku kirik on viimastel aastakümnetel üle elanud kiireid muutusi, eelkõige seetõttu, et ühiskond, mille keskel kirik elab ja millest kirik

---

[72] *Ibid.*, paavst Franciscus kasutas Ilmutusraamatu parafraasi Jeesusest Kristusest, kes on koputamas kiriku uksele: „Aga mõelgem Jeesusele, kes koputab seestpoolt, et teda välja lastaks".

[73] Paavst **Franciscus**, „Lumen fidei" (29.06.2013; ee *Usu valgus*, Tallinn: Eesti Apostellik Administratuur, 2013); apostellik ekshortatsioon „Evangelii gaudium" (24.11.2013); „Laudato si'" (24.05.2015).

[74] Nimetamist väärib „vaese kiriku" kontseptsioon niihästi paavst Benedictus XVI kui ka paavst Franciscuse terminoloogiapaketis, mis oli kirikukogu vaimus sündinud nn katakombipakti (avalikuks saanud Vatikani II kirikukogu lõpupäevadel) kandvaks ideeks, ent on nüüd tulnud avaliku diskussiooni keskmesse. Tookordne grupi piiskoppide (hiljem kuni 500 liitunud piiskopiga) enesele võetud kohustus elada lihtsalt ja teenida vaeseid on saanud privaatinitsiatiivist üldiseks eeskujuks kirikule. Paavst Franciscus on arendanud kontseptsiooni kuni selleni, et kirik mitte ainult ei pööra eelistähelepanu maailma vaestele (nagu ka nt evangelikaalses dokumendis „Manila Manifest" (1989) või oikumeenilises dokumendis „Evangelisatsioon ja misjon" (2000), vt *Documenta oecumenica. Kirik, ühiskond, misjon* (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2006)), vaid tunnistab end ise „vaeseks"; idee, mis Vatikani II kirikukogul jäi välja arendamata, on nüüd saanud eluõiguse, nagu on näha paavst Franciscuse audientsil meediaesindajatele (16.03.2013) öeldud motost „olla vaene kirik vaeste jaoks".

koosneb, uueneb kiires tempos. Nende muutuste juures on paavstidel ning paavstide juhitud kirikukogul olnud hool selgitada kiriku ja maailma suhteid. Mõistes maailma, st inimühiskonna toimimise jõujooni, oskab kirik paremini mõtestada oma misjoniülesannet ning ühtlasi võimaldab jõuda tõetundmisele selles, et positiivsed ja Jumalale meelepärased muutused ühiskonnas peavad alguse saama kiriku seesmisest uuenemisest. Sellest eneseäratundmisest sõltub kiriku otstarbekus Jumala misjonis.

Vatikani II kirikukogu aegne märksõna *aggiornamento* ehk tänapäevastamine oli kiriku suunajaks olukorras, kus kirik otsis kontakti maailmaga, mis oma modernistlikkuses oli kiriku jaoks kaduma läinud. Kirikukogu nägi nüüd kiriku läkitusülesande seisukohast vaadatuna võimalust mõttekaks koostööks.

Joseph Ratzinger, kirikukogu teoloog, hilisem paavst Benedictus XVI, jäi aastakümneteks hoidma tasakaalu kiriku uuenevate vormide ja hädavajaliku ajaloolise järjepidevuse vahel, ning modernse maailma hermeneudina tõmbas roomakatoliku kiriku kaasa avalikku diskussiooni usu, mõistuse ning inimõiguste üle. Paavsti kriitika modernses ühiskonnas asetleidvate ohtlike arengute suhtes – mida võib kokku võtta märksõnaga „relativism" – põhjustas ka mittemõistmist; leidis aga seejuures filosoof Jürgen Habermasi heasoovlikku kaasamõtlemist.

Pontifikaadi viimastel aastatel läkitas paavst Benedictus XVI radikaalse sõnumi kirikule ja maailmale, soovides sellega kirikut positsioneerida paremaks misjonivõimekuseks maailma jaoks – selleks sõnumiks sai kiriku *Entweltlichung* ehk ilmastumatus. Paavst võis soovida saavutada kahte eesmärki: selgitada kirikule misjonikutsumusest tulenevat kvaliteedinõuet ning ühes sellega veenda maailma kiriku jätkuvas valmisolekus edastada Jumala igikestvat päästesõnumit. Paavst Franciscuse ametisse astumisega ei jäänud *Entweltlichung*-programm unarusse, vaid intensiivistus, avardus veelgi ning sai uusi järelmeid.